

K NIEKTORÝM ASPEKTOM PREKONÁVANIA ŠTRUKTURALISTICKÝCH VPLYVOV V SOCIOLOGII

RÖBERT ROŠKO, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

ROŠKO, R.: To Some Aspects of Overcoming the Structuralist Influences in Sociology. *Filozofia* 32, 1977, No 1, p. 40—50.

The study starts from the report delivered by the author at the scientific conference on "Marxism and Structuralism" at Smolenice on October 8th, 1976. It is critically directed against the penetration of structural-functional influences into Czechoslovak sociology, namely into the sphere of empirical research of the social structure in the sixties. The author holds the opinion that it is not important to eliminate from the Marxist terminological stock certain means of expression (system, structure, function, social position, status, role, stratification, etc.), but to hinder any of these elements in playing the role of Trojan Horse of bourgeois theoretical consciousness in using them in the field of Marxist sociology. As the structural functionalism's deal is to absolutize always and everywhere the moments of stability in the general evolutionary route, the author denies the claims of this trend to the leading theoretical and methodological position in sociology and reserves this place solely to materialist dialectics and historical materialism. Finally, he points out how the ideological clash with the principles of functionalism evokes a need to investigate more deeply and Marxistically the mutual relation of the most important dimensions of social structure expressed by the terms "the class—the stratum—the profession".

Od roku 1967, keď sa v bývalom Sociologickom ústave SAV zriadilo oddelenie pre výskum sociálnej štruktúry a keď sa bolo treba orientovať na túto problematiku už nielen sporadicky, dostal sa pojem štruktúry úplne zákonite do centra našej pozornosti, t. j. museli sme si ujasňovať tak jeho filozofickú a všeobecnosociologickú dimenziu, ako aj jeho inštruktívnosť a inštrumentálnosť v rovine metodologickej a metodickej. Tento záujem s pribúdajúcimi rokmi ešte rástol, lebo Štátny plán základného výskumu na obdobie piatej (a teraz už i šiestej) päťročnice uložil nášmu pracovisku — od r. 1975 sekcii sociológie v integrovanom ÚFS SAV — venovať výskumom sociálnej štruktúry čs. spoločnosti celú kapacitu. Je tu teda, myslím, z našej strany dostatočne silný dôvod, aby sme privítali iniciatívne rozhodnutie filozofickej sekcie ústavu usporiadať vedeckú konferenciu na tému *Marxizmus a štrukturalizmus*.

Očakávame, že konferencia prinesie množstvo cenných podnetov na skvalitnenie nášho vlastného bádateľského úsilia v dvoch navzájom korešpondujúcich smeroch. Jednak v smere prehĺbenia marxisticko-leninskej osnovy empirického skúmania vývinových a funkčných zákonitostí našej aktuálnej sociálnej štruktúry, jednak v smere eliminovania doznievajúcich pozostatkov alebo možných recidív tzv. štruktúrneho funkcionalizmu, ktorý našu sociológiu v šesťdesiatych rokoch nesporne ovplyvňoval a ktorému sa podarilo vyvolať v nej isté tendencie k od-

klonu od filozofických, politických a ideologických princípov marxizmu-leninizmu.

Nazdávam sa, že z referátu akad. A. Siráckeho jednoznačne vyplynulo, že treba viesť jasnú deliacu čiaru medzi pojmom štruktúra na jednej strane a pojmom štrukturalizmus na strane druhej. Či sa nám to pozdáva alebo nie, výraz štruktúra pevne zakotvil v terminologickom inštrumentáriu súčasnej vedy a bolo by prejavom akéhosi veľmi bezmyšlienkovitého terminologického fetišizmu, keby sme si predsavzali ho odstrániť. Nejde o termín ako taký, ale o isté poznávacie obsahy a významy, ktoré sa naň viažu a ktoré môžu byť (a vskutku aj sú) zjavne variabilné.

Ak sa teda v názve našej vedeckej konferencie kladie marxizmus do opozície nie voči kategórii štruktúra, ale voči štrukturalizmu, tak to v podstate signalizuje dve veci. Po prvé, že pojem štruktúry môže preukazovať dobré a cenné služby nielen vedám, ktoré vychádzajú z gnozeologických a metodologických princípov cudzích marxizmu. A po druhé, marxistické traktovanie štruktúry je v opozícii voči štrukturalizmu, resp. voči jeho rozmanitým variantom presne v tom istom zmysle (alebo ak chcete rozsahu, miere, stupni, atď.), ako je štrukturalizmus alebo jednotlivé jeho varianty v opozícii voči marxizmu, voči materialistickej dialektike a historickému materializmu.

Z toho pre oblasť marxistickej sociológie vyplýva, že napr. v pomere k Parsonsovmu štruktúrnemu funkcionalizmu, ktorý bol od samého začiatku cieľavedome koncipovaný protimarxisticky, budeme obhajovať princípy marxistickej sociológie nie zjednodušene tak, že paušálne odmietneme používať akýkoľvek prvok z jeho nomenklatury, t. j. úzkostlivo sa vyhne jeho výrazovým prostriedkom (štruktúra, systém, funkcia, sociálna pozícia, štatus, rola, sociálna stratifikácia a pod.), ale jedine adekvátnym spôsobom tak, aby sa hociktorému z týchto prvkov pri ich používaní v teréne marxistickej sociológie zamedzila možnosť zohrávať úlohu trójskeho koňa buržoázneho teoretického vedomia. Nevedieme filozofický boj proti termínom, no nemôže nám byť ľahostajné, keď sa vo vedeckom výskume deštruujú marxistické poznávacie postupy pod zámienkou, že ide o púhu terminologickú migráciu.

Ospravedlňujem sa za to, že tejto triviálnej otázke venujem väčšiu pozornosť, než si azda zasluhuje. Vedie ma k tomu jeden až priveľmi pragmatický dôvod spočívajúci v tom, že sa tu niekedy nie dosť presne a nie dosť zreteľne rozlišuje. V našej vedeckopopulárnej publicistike sme sa mohli napr. viac rás stretnúť s takýmto typom úvahy: Používaš výraz, ktorý patrí medzi štandardné vyjadrovacie prostriedky v Parsonsovom diele, si teda pod jeho vplyvom, osvojil si si jeho štruktúrno-funkcionálnu teóriu.

Je to, pravdaže, povrchné a lacné, hoci treba pripustiť, že pri prijímaní termínov z okruhu inej filozofickej proveniencie, ak sa to urobí bez náležitého kritického „očistovacieho“ úsilia, možnosť sa môže zmeniť

na skutočnosť, t. j. naozaj hrozí nebezpečenstvo, že spolu s termínom sa akceptuje aj jeho pôvodný význam. Preto hlbšie a argumentovanejšie analýzy štruktúrno-funkcionalistických deformácií našej sociológie v šesťdesiatych rokoch spravidla neodmietajú sám fakt prijímania terminologických prostriedkov, ale správne poukazujú na to, že sa to dialo nekriticky, teda v duchu dosť hrubého eklekticizmu. Práve tento eklekticizmus, nie azda púhy akt použitia toho alebo iného výrazového prostriedku, bol naozajstným útokom na marxistickú kvalitu našej sociologickej teórie a výskumnej praxe.

Marxistická sociológia v priebehu svojho rozvoja rozširuje, ba je nútená rozširovať svoje terminologické inštrumentárium. Je to sprievodný znak jej poznávacích výbojov, je to dôkaz toho, že nestráca kontakt s vyvíjajúcou sa realitou a reaguje na potreby spoločenskej praxe. Nie je nezvyčajná ani prax, že v tomto procese uplatňuje okrem iného aj metódu asimilácie výrazových prostriedkov, ktoré sa najprv udomácnili na cudzom ideovom teréne. Sú s tým vždy spojené isté teoretické a metodologické ťažkosti, no po čase sa úplne prestane pociťovať cudzí pôvod takýchto „privandrovalcov“.

Napríklad, kto si dnes čo i len spomenie, že slovo inteligencia, ktoré je nepostrádateľným prostriedkom pri určovaní sociálnej artikulácie našej dnešnej socialistickej spoločnosti, transferovalo do marxizmu vo funkcii sociologického pojmu z myšlienkového sféry ruského národnictva? A predsa je to fakt. Pôvodcom jeho teoretickej asimilácie a organického začleňovania do marxizmu bol G. V. Plechanov a po ňom v tejto práci pokračoval V. I. Lenin. Bolo potrebné vynaložiť nemálo poznávacieho úsilia v permanentných ideových zrážkach s ruským národnictvom, kým bolo ako tak jasné, aké miesto zaujíma tento nový prvok v štruktúre marxistickej sociologickej teórie, v akých vzťahoch sa nachádza voči ostatným prvkom a pod. O zložitosti procesu jeho asimilácie svedčí napr. to, že V. I. Lenin r. 1894 v polemike s národníckym ekonómom Krivenkom zastával ešte názor, ktorého sa neskôr už tak tuho nepridržiaval, že z hľadiska marxizmu je neprípustné zahrňovať do inteligencie ako osobitnej sociálnej skupiny profesionálne kategórie z ekonomickej oblasti, ako sú agronómi, technici a pod., že je to pojem, ktorý sa vzťahuje výlučne na osoby v mimoekonomickej sfére, vo sfére nadstavby. (1, s. 223)

Čo ma k tejto zdanlivo abstraktnej úvahe priviedlo? Ak je nepopierateľnou skutočnosťou, a tou určite je, že nevídaný extenzívny rozvoj sociológie v Československu v šesťdesiatych rokoch sprevádzali tendencie k znehodnocovaniu základných teoretických a metodologických princípov dialektického a historického materializmu eklektickým postojom k vplyvom štruktúrneho funkcionalizmu, nemožno tento jav prekonať ináč, než húževnatou kritickou a sebakritickou reflexiou. Húževnatosť kladiem proti kampaňovitosti, čo je metóda, ktorou možno dosiahnuť prekvapujúce výsledky na hociktorom inom poli, ale sotva

v oblasti teórie a poznania. Za posledných päť—šesť rokov sa už v tomto ohľade vykonalo mnoho pozitívneho a aj naša vedecká konferencia bude do budúcnosti prínosom a stimulujúcim faktorom. Bude ním tým viac, čím výstižnejšie sa jej podarí zaevidovať nielen vyriešené otázky a všeobecne akceptované stanoviská, ale keď sa zároveň pokúsi aspoň o katalogizáciu problémov, ktoré sú z hľadiska ďalšieho rozvoja našej vedy nesporne pálčivé, aktuálne, no zatiaľ sa k ich uspokojivému rozuzleniu ešte nedospelo. Z pochopiteľných dôvodov sa obmedzím na oblasť sociológie a v jej rámci na niektoré otázky, ktoré súvisia s výskumom sociálnej štruktúry našej spoločnosti.

Pokiaľ ide o šesťdesiate roky, za najreprezentatívnejší produkt úsilia sociológov na úseku výskumu sociálnej štruktúry, najreprezentatívnejší nielen čo sa týka pozitív, ale aj negatívnych tendencií, sa všeobecne označuje kniha *Československá spoločnosť*, vydaná r. 1969 so špecifikujúcim podtitulom *Sociologická analýza sociální stratifikace*. (2) Knihu napísal P. Machonin s pomerne rozsiahlym kolektívom spolupracovníkov. Bola do nej začlenená aj kapitola *Sociálna štruktúra slovenskej a českej spoločnosti (pokús o komparáciu)*, za koncipovanie ktorej som zodpovedal a ktorú som asi z troch päťín aj napísal. Táto kapitola nevybočuje z rámca celkového zamerania knihy. Rozpätie jej interpretačného poľa je zovreté na jednej strane jednotnou empirickou bázou údajov z Mikrocenzu 1967, na druhej strane unifikovanou pojmovou aparátúrou a metodickými postupmi, ako boli formulované v projekte.

Kriticky sa na adresu knihy vyjadrili viacerí autori: L. Hruža, J. Čáp, Š. Čáповá, L. Zábrahová, M. Formánek, V. Tlustý, J. Houška a iní. Hlavné myšlienky z týchto kritických vystúpení sa uvádzajú v texte pripravovanej publikácie o dejinách marxisticko-leninskej sociológie v socialistických krajinách. Možno ich zhrnúť do týchto bodov:

1. V knihe sa podcenil význam triednej diferenciacie našej spoločnosti, nepochopila sa závislosť sociálnej diferenciacie v rozličných oblastiach spoločenského života od základnej triednej štruktúry spoločnosti a v súlade s tým došlo k podceneniu vedúcej úlohy robotníckej triedy.

2. Nekriticky sa prebral stratifikačný model analýzy sociálnej štruktúry a pojmový aparát buržoáznej sociológie. Celá koncepcia výskumu vychádzala z predpokladu, že triedna diferenciacia prakticky stratila svoj bývalý význam a že výskum sociálnej štruktúry treba založiť na empirickom skúmaní vertikálnej diferenciacie, ktorá sa prakticky stotožňovala so zvyčajnými stratifikačnými schémami. Kľúčovou kategóriou výskumu sa stal pojem „sociálny štatus“, operacionálne vymedzený ako miesto individua na škále zložitosti práce, získaného vzdelania, účasti na riadení (ktorá vyplýva alebo z profcie alebo zo spoločensko-politickej aktivity), životnej úrovne a životného štýlu.

3. Bola vypracovaná teoreticky chybná a empiricky nezdôvodnená

konštrukcia modelu „byrokratického“, „rovnostárskeho“ a „technokratického“ socializmu.

V kritických recenziách a glosách, ako ináč ani nemôže byť, došlo aj k istým názorovým odtienkom. Iba niektorí autori videli v danom výskume aj určitý vplyv štruktúrno-funkčiónálnej školy empirickej buržoáznej sociológie v koncepcii „spoločnosti výkonu“ ako optimálneho variantu „zrelého socializmu“, tendencie k elitárskemu chápaniu hybných síl rozvoja sociálnej štruktúry v podmienkach vedeckotechnickej revolúcie a pod.

Kritika vo vede, ako napokon v každej oblasti ľudskej aktivity, nie je samoúčelná. Jej funkcia je negatívna aj pozitívna v každom kritickom akte súčasne. Sú to momenty, ktoré nemožno od seba oddeliť. Negatívna stránka je zameraná na to, aby sa zastavilo mrhanie ľudským i vecným potenciálom, keď sa preukáže, že istý smer vedeckovýskumného úsilia uviazol na plytčine, dostal sa do slepej uličky, nemôže splniť očakávania a pod. Pozitívna stránka spočíva v úsilí ukázať perspektívny smer. čo najjasnejšie ho definovať, preskupiť sily a orientovať ich do tohto riečiska.

Ak sa kritika jednostranne sústreďí iba na prvý aspekt úlohy, môže dosiahnuť nanajvýš prešľapovanie na mieste a v podstate len iluzórne prekonanie minulého pohybu. takže hrozí nebezpečenstvo, že sa tento pohyb môže kedykoľvek obnoviť so všetkými nežiadúcimi sprievodnými znakmi. Zo všeobecného dialektického zákona negácie negácie vyplýva, že kritika je dovŕšená až vtedy, keď v minulom pohybe jasne rozlíšime stránky, momenty alebo prvky, ktoré treba eliminovať, od tých stránok, momentov alebo prvkov, ktoré sú životaschopné a ktoré preto treba ďalej rozvíjať. Práve takýto typ kritiky (i sebakritiky) postuluje marxizmus-leninizmus a myslím, že je to jediná schodná cesta, ktorú treba sledovať aj na úseku riešenia zložitých problémov súvisiacich s rozpracúvaním ďalších perspektív sociologického skúmania premien sociálnej štruktúry čs. spoločnosti v etape budovania rozvinutého socializmu.

Československá sociológia v sedemdesiatych rokoch stojí teda pred závažnými úlohami, ktoré už začala plniť, ale mnohé veci ešte len čakajú na doriešenie.

Je tu predovšetkým úloha z marxistických pozícií rozvinúť a prehĺbiť gnozeologickú i sociologickú kritiku princípov štruktúrneho funkcionalizmu, ako sa prejavujú v rôznych variantoch vplyvných buržoáznych sociologických smerov. Ide aj o Parsonsa, no vôbec nie iba o neho. Ba povedal by som, že otázku treba formulovať čo najvšeobecnejšie, lebo je nevyhnutné vyrovnáť sa so sociologickým funkcionalizmom ako takým.

Keďže k podstatným znakom akéhokoľvek funkcionalizmu patrí to, že ignoruje (alebo nie je schopný odkrývať) vývinové zákony spoločnosti, vzťahuje sa rovnako konzervatívne ku všetkým historickým obdobiam, ktoré teoreticky interpretuje. Z jeho podstaty vyplýva tenden-

cia vždy a všade absolutizovať to, čo je v skutočnosti relatívne—momenty stability na generálnej vývojovej trase.

V podmienkach kapitalizmu funkcionalizmus odvádza pozornosť vedľa od riešenia naliehavých praktických úloh revolučného pretvorenia celého spoločenského systému. Tým plní celkom vyhranenú sociálnu rolu, za ktorú si nemôže nárokovať uznanie zo strany spoločenských síl sledujúcich úplne iné ciele, ako je starosť o čo najhladšie a najbezkonfliktovjšie fungovanie daného systému.

V referenčnom rámci socializmu sa postavenie funkcionalizmu zdanieľavo mení. Jeho schopnosť mobilizovať poznávaciu činnosť na saturovanie takých akútnych potrieb, ako je konsolidácia, stabilizácia a funkčná optimalizácia revolúciou zrodených štruktúr a sociálnych mechanizmov, mu dokonca zabezpečuje istú popularitu a je jedným z faktorov jeho regenerácie. V tomto bode by nemalo na strane našej marxistickej kritiky funkcionalizmu dochádzať k jednostranným úsudkom. Najmä by sa nemala živiť ilúzia, že v štruktúre našich aktuálnych spoločenských potrieb, vyjadrovaných napr. požiadavkou upevňovať socialistické zriadenie, sa nevyskytuje nič, čo by mohlo stimulovať preceňovanie, ba až absolutizáciu funkcionálnej optiky v nazeraní na veci. Bolo by dokonca nesprávne tvrdiť, že sa pomocou tejto optiky nedajú v praxi dosiahnuť čiastkové pozitívne rezultáty, a to rezultáty v prospech socializmu. Ak napriek tomu odmietame nároky štruktúrneho funkcionalizmu na vedúcu teoretickú a metodologickú pozíciu v sociológii, ak toto miesto vyhradzuje výlučne materialistickej dialektike a historickému materializmu, tak je to okrem iného preto, lebo len táto teória umožňuje chápať socializmus ako vývinový stupeň komunizmu a cieľavedome mobilizovať materiálne, morálne a intelektuálne sily v súlade s touto revolučnou perspektívou. Funkcionalistická optika je v porovnaní s marxisticko-leninskou interpretáciou sveta beznádejne konzervatívna a historicky neiniciatívna aj vtedy, keď sa angažuje v intencióch socializmu.

Akad. A. Sirácky v úvodnom referáte upozornil na to, že štrukturalizmus ako opozícia voči marxizmu je charakterizovaný viac-menej skrytým preferovaním idealistického východiska v prístupoch k skúmaniu spoločnosti. Pred niekoľkými rokmi (r. 1971) vyšlo u nás v českom preklade jedno z najnovších Parsonsových diel *Spoločnosti—vývojové a srovnávací hodnocení* [3], na ktorom si to môžeme názorne dokumentovať. Hoci tu Parsons podniká pokus vyrovnáť sa s faktom spoločenského vývoja a s otázkou jeho periodizácie, na prvý pohľad zistíme, že Marxov pojem spoločensko-ekonomickej formácie, ktorý sa právom pokladá za jeden z najväčších vedeckých výdobytkov v oblasti spoločenských vied, nehrá v tomto pokuse žiadnu úlohu.

Parsons vo vývoji spoločnosti rozlišuje primitívne, prechodné a moderné štádium, pričom vychádza z toho, že vyspelejšie štádium sa od menej vyspelého líši „väčšou zovšeobecnenou adaptívnou schopnosťou“,

čo je kritérium aplikované na spoločnosť z okruhu biologických teórií. Hranice medzi štádiami nie sú dané špecifickými spôsobmi výroby, ale vyplývajú z vývojových zmien hodnotových prvkov, sú teda odvodené z oblasti duchovnej kultúry. Pre moderné štádium je typické rozvinutie inštitucionalizácie normatívneho poriadku a právneho systému, ako aj zvýšený dôraz na rozvoj štátnomocenských vzťahov.

Pravda, pri takejto kategorizácii sa musia rozplynúť hranice medzi jednotlivými spoločensko-ekonomickými formáciami, medzi kapitalizmom a socializmom. A naozaj, vo svojej prednáške, ktorú mal pri príležitosti stého výročia vydania Komunistického manifestu, Parsons hovorí: „Rozdiely medzi kapitalistickou a socialistickou spoločnosťou nie sú, čo sa týka predovšetkým stratifikácie, také veľké, ako predpokladali Marx a Engels.“ (4, s. 14—15) Čo má pri tom konkrétne na mysli, vidno úplne plasticky z nasledujúcej úvahy: „Ak sú dané dva skutočne základné prvky: veľké organizácie s diferenciáciou v systéme povolání v industriálnej spoločnosti a rodinný systém, musia funkcionálne problémy sociálnej stratifikácie a tried obsahovať v kapitalistickej i v socialistickej spoločnosti určité základné totožné prvky. Dejiny sovietskeho Ruska, zdá sa, potvrdzujú tento názor. Stále rastúca rola triedy manažérov a inteligencie nie je v Marxovej utópii obsiahnutá. V určitých dôležitých bodoch sa ukazuje, že rola manažérov a technického personálu je veľmi zhodná s ich významom v Amerike. Ja osobne neverím, že medzi kapitalistickou spoločnosťou a všetkými nekapitalistickými industriálnymi spoločnosťami je nejaký veľký a podstatný sociologický rozdiel.“ [4, s. 13—14]

Parsonsova úvaha vychádza z istých všeobecných predpokladov, ktoré sú v zjavnom protirečení s predpokladmi marxistickej sociológie. Predovšetkým je to nadradovanie zákonov fungovania nad zákony pohybu a vývoja, preferovanie prvých na úkor druhých. Aj keď sa v citovanej pasáži rozlišuje medzi kapitalistickými a socialistickými spoločnosťami, v dôsledku tejto preferencie sa kladie dôraz na podobnosti oboch systémov a bagatelizuje sa to, čím sa tieto systémy podstatne líšia.

Aký je praktický ekvivalent takto formulovanej teoretickej otázky? Zjavne ten, že je asi zbytočné márneň energiu na revolučný experiment, keď sa ani v prípade jeho úspechu nezbavíme tých istých „funkcionálnych problémov sociálnej stratifikácie a tried“, ktoré nás podnietili k revolte. Socialistická revolúcia je zbytočná, taký je presný praktický zmysel Parsonsovej úvahy.

Prirodzene, že je to mystifikácia, pričom vôbec nie je dôležité, či ide aj o autorovu sebamystifikáciu, alebo nie. Významnejšie bude zistenie, že snaha poznačiť túto kardinálnu mystifikáciu pečatou akejsi logickej konzistentnosti vedie Parsonsa k tomu, že úplne svojvoľne reinterpretuje objektívny obsah všetkých základných dimenzií sociálnej štrukturácie vyjadrovaných pojmi „trieda“, „vrstva“, „profesia“.

Len si všimnime, ako sa v jeho úvahe zamieňa pojem spoločenská trieda s pojmom vrstva (trieda manažérov, trieda inteligencie) a ako sa charakter sociálnej stratifikácie a tried úplne abstraktne podmieňuje diferenciáciou v systéme povolání. Skutočné vzťahy medzi týmito dimenziami spoločenskej štruktúry, totiž medzi profesionálnou deľbou práce, štruktúrou sociálnych vrstiev (stratifikáciou) a štruktúrou spoločenských tried, ako ich na základe materialistického chápania dejín odкрýva marxizmus, vystupujú tu v prevrátenej podobe, resp. sú dôkladne pomotané.

Pokiaľ ide o pojmy „profesionálna skupina“ a „spoločenská trieda“, treba povedať, že prvý z nich je v marxistickej teórii spätý s kategóriou produktívnych síl, kým druhý s kategóriou ekonomických vzťahov, jadro ktorých tvorí vlastnícky vzťah k výrobným prostriedkom. Kým je materiálnotechnická základňa socialistického ekonomického systému málo odlišná od materiálnotechnickej základne kapitalistického systému, odráža sa to, samozrejme, aj v podobnosti ich profesionálnych štruktúr. Tým sa však podobnosť podstatne vyčerpáva, pretože každá z týchto profesionálnych štruktúr funguje v kvalitatívne rozdielnych ekonomických, politických a ideologických formách.

Meradlom rozdielov medzi kapitalistickou a socialistickou sociálnou štruktúrou nemôže byť profesionálna štruktúra (a ňou podmienené funkcionálne problémy), ale na prvom mieste musí byť triedna dimenzia vzťahov medzi ľuďmi odvodená z ekonomickej formy vlastníctva výrobných prostriedkov. Vytyčoval azda Marx ako bezprostrednú úlohu socialistickej revolúcie odstránenie profesionálnej deľby práce, ako sa vyvinula v rámci kapitalistického hospodárskeho systému v dôsledku rozvoja výrobných síl? Klásť takto otázku znamená falšovať zmysel socialistickej revolúcie a žiadať od nej niečo, čo vôbec nie je jej cieľom.

Socialistická revolúcia je orientovaná proti súkromnému vlastníctvu, pričom vo svojej socialistickej fáze ani nerieši celú úlohu. Uspokojuje sa tým, že odstraňuje kapitalistickú formu spájania výrobných prostriedkov s pracovnou silou a nahradzuje ju spoločenským vlastníctvom výrobných prostriedkov. Pokiaľ ide o privlastňovanie spotrebných predmetov, na tomto radikálne novom ekonomickom základe si v zásade ešte ponecháva platnosť princíp odmeňovania podľa práce, ktorý je odvodený zo súkromno-vlastníckych vzťahov. Tu sa črtá ďalšia oblasť istých „funkcionálnych podobností“ medzi kapitalistickou a socialistickou spoločnosťou (pozri Marxovu teóriu podmienenosti diferencovanej mzdy diferencovanou hodnotou pracovnej sily), oblasť, ktorá popri podobnosti profesionálnych štruktúr poskytuje buržoáznemu sociológovi ďalšiu látku pre sofistické úvahy o tom, že medzi kapitalistickou a socialistickou spoločnosťou vôbec nie sú „veľké a podstatné sociologické rozdiely“.

Iný významný okruh problémov sa vynára v súvislosti so vzťahom medzi „spoločenskou triedou“ a „sociálnym rozvrstvením“.

Videli sme, ako Parsons tieto dimenzie sociálnej štruktúracie zamieňa, ako mu obsahovo splývajú, kým v rámci marxistickej teórie sa trvá na ich čo najprísnejšom pojmovom rozlíšení. Trieda je niečo iné ako vrstva, vrstva je niečo iné ako trieda. Predstavou stratifikácie buržoázny sociológ nahrádza pojem spoločenskej triedy, aby oslabil fakt triedneho rozštiepenia spoločnosti a aby sa tak vyhol povinnosti vyvodíť z neho veľmi nepríjemné dôsledky pre seba a svoju triedu. Naproti tomu marxistický sociológ siaha po pojme rozvrstvenia preto, aby mohol dôkladnejšie, detailnejšie a konkrétnejšie študovať procesy triednych vzťahov za kapitalizmu, resp. cesty, ktorými sa uberá proces odstraňovania triednych rozdielov a z nich vyplývajúcich sociálnych nerovností v období budovania socializmu a komunizmu.

Marxistická sociológia nemieni vylúčiť zo svojho terminologického inštrumentária pojem sociálnej vrstvy a prenechať ho napospas buržoáznym stratifikačným teóriám. To však neznamená, že ho bude aplikovať v duchu nemarxistických prístupov. V kontexte marxistickej sociológie, v štruktúre jej pojmového systému musí tento pojem, vjadrené rečou štruktúrno-funkčnej analýzy, vystupovať eufunkčne, nie disfunkčne.

To predpokladá na jednej strane prekonať slabiny, konfúznosti a nedôslednosti, ku ktorým došlo v šesťdesiatych rokoch pri pokusoch o marxistickú kritiku a marxistické prehodnotenie buržoázných stratifikačných teórií a ich aplikácií v empirickej výskumnej praxi. Že takéto pokusy tu boli, hoci často polovičaté a nie vždy celkom úspešné (týka sa to aj kritizovanej publikácie *Československá spoločnosť*), netreba vari dokazovať. Na druhej strane to však predpokladá teoreticky hlbšie skúmať aj centrálny pojem marxistickej sociológie, pojem spoločenskej triedy, ako aj vzájomný vzťah medzi pohybom triednych štruktúr a sociálnym rozvrstvením. Spory, ktoré okolo spoločenskej triedy v marxistickom myšlienkovom okruhu v poslednom čase vznikajú, čo sa nemusí vždy prejavovať povýšením sporu až do najvšeobecnejšej teoretickej roviny, naliehavosť tejto úlohy jasne signalizujú.

Myslím, že pri rozpracovávaní teórie triedy a pri aplikácii tohto pojmu na výskum premien v oblasti socialistickej sociálnej štruktúry nevyužívame veľa cenných podnetov z odkazu klasikov. K týmto podnetom patrí napr. myšlienka, že treba rozlišovať medzi „triedou o sebe“ a „triedou pre seba“. Sú to pojmy, ktoré priamo nabádajú, aby sme na triedu pozerali ako na proces. Trieda sa rodí vo sfére materiálnej výroby, no neostáva v nej naveky uzavretá. Tou mierou, ako sa v procese svojho rozvoja dvíha k politickému panstvu a vedúcej úlohe v spoločnosti, prelamuje úzky rámec ekonomickej základne, čoraz viac preniká do nadstavbových štruktúr a podmaňuje si ich. Môže to zostať bez vplyvu napr. na jej vnútorné rozvrstvenie?

Marx a Engels upozorňujú v tejto súvislosti v *Nemeckej ideológii* na skutočnosť, že každá spoločenská trieda vyvíjajúca sa k vládnutiu siahne v určitej fáze svojho rozvoja po delbe práce, začne sa deliť na časť, ktorá je aj naďalej bezprostredne spätá s oblasťou materiálnej výroby a na časť, ktorá funguje v nadstavbových štruktúrach triedy. [5, s. 46—47] Nazdávam sa, že by tento pohľad na fenomén spoločenskej triedy mohol byť (spolu s inými a popri iných) využitý v našej teoretickej i výskumnej činnosti viac, ako je zvykom.

Koniec koncov, pokiaľ ide o robotnícku triedu, spomenutá idea z *Nemeckej ideológie* vedie vo svojich dôsledkoch k neskoršie vypracovanej koncepcii komunistickej strany ako organizovanej vedúcej politickej, etickej, pedagogickej a intelektuálnej sily proletariátu, ktorá neprestáva byť integrálnou časťou, vnútornou štruktúrnou zložkou triedy. V. I. Lenin dokonca hovorí o strane ako o „vrstve“ triedy, čo je z hľadiska prístupov k skúmaniu sociálnej štruktúry nielen zaujímavé, ale aj podnetné a podnecujúce.

LITERATÚRA

1. LENIN, V. I.: Spisy. Zv. I. SVPL, Bratislava 1953.
2. MACHONIN, P. a kol.: Československá spoločnosť. Epocha, Bratislava 1969.
3. PARSONS, T.: Společnosti—vývojové a srovnávací hodnocení. Svoboda, Praha 1971. Analysis. Filozofia 32, 1977, No 1, p. 51—60.
4. PARSONS, T.: Studie o sociální stratifikaci. Univ. Karlova, Praha 1970.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: Nemecká ideológia. SVPL, Bratislava 1961.

К НЕКОТОРЫМ АСПЕКТАМ ПРЕОДОЛЕНИЯ СТРУКТУРАЛИСТСКИХ ВЛИЯНИЙ В СОЦИОЛОГИИ

Роберт Р о ш к о

В основу статьи положен содоклад, прочитанный автором на научной конференции «Марксизм и структурализм» 8. 10. 1976 г. в Смоленице. Она критически направлена против проникания структурно-функциональных влияний в чехословацкую социологию, в частности в область эмпирических исследований социальной структуры в шестидесятые годы. Автор считает, что дело заключается не в том, чтобы исключить из марксистского терминологического инструментария определенные средства выражения (система, структура, функция, социальная позиция, статус, роль, стратификация и т. п.), но в том, чтобы воспрепятствовать тому, чтобы любой из этих элементов при их использовании на поле марксистской социологии мог играть роль «троянского коня» буржуазного теоретического сознания. Поскольку структурный функционализм всегда и повсюду абсолютизирует моменты стабильности на генеральной трассе развития, автор отвергает притязания этого направления на ведущую теоретическую и методологическую позицию в социологии, отводя это место исключительно лишь материалистической диалектике и историческому материализму. Наконец, он отмечает, что идейное столкновение с принципами функционализма создает потребность в более глу-

боком марксистском исследовании взаимоотношений между важнейшими измерениями социальной структуры, выражаемыми понятиями «класс—слой—профессия».

EINIGE ASPEKTE DER ÜBERWINDUNG DES STRUKTURALISMU

Róbert Roško

Die vorliegende Studie ist auf einem Koreferat begründet, das der Verfasser anlässlich der wissenschaftlichen Konferenz „Marxismus und Strukturalismus“ in Smolenice am 8. 10. 1976 vortrug. Ihre Kritik richtet sich gegen strukturell-funktionelle Einflüsse, die in den 60. Jahren in die tschechoslowakische Soziologie, insbesondere auf dem Gebiete empirischer Forschungen, vorgebracht sind. Der Verfasser steht auf dem Standpunkt, dass es nicht darum geht, aus dem marxistischen terminologischen Instrumentarium bestimmte Ausdrucksmittel (wie System, Struktur, Funktion, soziale Position, Status, Rolle, Stratifikation u. A.) auszuschliessen, sondern darum zu verhindern, dass keines dieser Elemente bei ihrer Anwendung auf dem Gebiet der marxistischen Soziologie, die Möglichkeit bekäme die Rolle des „trojanischen Pferdes“ des bürgerlichen theoretischen Bewusstseins zu spielen. Das es zum strukturellen Funktionalismus gehört am generellen Entwicklungsweg immer und überall Momente der Stabilität zu absolutisieren, lehnt der Verfasser den Anspruch dieser Richtung ab, in der Soziologie eine führende theoretische und methodologische Position einzunehmen und weist diese Stellung ausschliesslich der materialistischen Dialektik und dem historischen Materialismus zu. Abschliessend weist er auch darauf hin, wie der ideologische Streit mit den Prinzipien des Funktionalismus die Notwendigkeit einer tieferen marxistischen Untersuchung der wechselseitigen Beziehungen zwischen den bedeutendsten Dimensionen der sozialen Struktur hervorruft, die durch Begriffe „Klasse-Schicht-Profession“ ausgedrückt sind.